

رشد و خانواده در اسلام مبتنی بر احادیث و منظومه فکری شیعه

مهدی نمکین

دانشجوی کارشناسی مشاوره دانشگاه فرهنگیان ارومیه

چکیده

امروزه مشکلات رفتاری، اجتماعی، معرفتی و اخلاقی این نیاز را در بشر برانگیخته است که با علم روانشناسی و روانشناسی رشد و خانواده آشنا شود. رشد یا تحول تغییرات منظم و سازگارانه ای است که از لحظه بستن نطفه تا هنگام مرگ در فرد اتفاق می افتد. روانشناسی رشد یا تحولی که در سال های گذشته با عنوان روانشناسی ژنتیک شناخته می شود، شاخه ای از علم روانشناسی است که به توصیف و تبیین تغییرات در طول زندگی می پردازد اما بر کودکی و نوجوانی تاکید دارد. اندیشمندان زیادی به تحقیق و پژوهش در این عرصه پرداخته اند و رشد انسان را به مراحل مختلفی تقسیم کرده اند. بسیاری از محققان علوم اجتماعی و روانشناسی بر نقش محوری و کلیدی خانواده در تربیت و رشد اشاره دارند، این نهاد اولین و مهمترین محیطی است که کودک در آن رشد پیدا می کند و کودک در آن از چگونگی روابط اجتماعی آگاه می شود. خانواده در اکثر فرهنگ ها و جوامع از قدرت و جایگاه محکمی برخوردار است. تاثیر فرهنگ و عقاید هر جامعه بر رویکرد و روش تربیتی افراد آن جامعه امری مشهود و پذیرفته شده است؛ بر این اساس در این مقاله سعی شده است بیشتر بر مسائل دینی و عقیدتی جامعه ایران اشاره شود، البته با توجه به اینکه هدف این مقاله بیشتر معطوف به دین است، از اشاره به فرهنگ غنی و چندین هزار ساله ایران عزیز صرف نظر شده است و البته که تاثیرات مهم و محوری بر جامعه ی ما داشته و خواهد داشت. **واژگان کلیدی:** رشد، تربیت اسلامی، خانواده، جشن ادب، رقبای تربیتی.

مقدمه

روانشناسی را مطالعه علمی رفتار و فرایند ذهنی تعریف کرده اند. یکی از شاخه های این علم روانشناسی رشد است که به بررسی تحولات و تغییرات انسان ها در طول زمان از بدو تولد تا کهنسالی و مرگ می پردازد. در این بین رشد نیاز به حمایت و راهنمایی و برنامه ریزی دارد که در محیطی به نام خانواده انجام می پذیرد. خانواده یکی از واژه هایی است که در هر فرهنگ و تمدنی ارزش و جایگاه خاصی را به خود اختصاص داده است. جایگاهی که شاید به واسطه ویژگی منحصر به فرد خانواده به وجود آمده است. اهمیت رشد و خانواده به حدی است که روانشناسان بزرگ به آن پرداخته اند و همین طور ادیان آسمانی و پیامبران نیز بر نقش آن تاکید کرده اند. اهمیت و نقش بسزایی که مفاهیم رشد و خانواده دارند و همچنین حیطة ی شغلی محقق به عنوان دانشجو معلم-مشاور، محقق را بر این داشت تا به تحقیق و بررسی در این مورد رشد

منظور از عبارت رشد یا تحول تغییرات منظم و سازگارانه ای است که از لحظه بستن ناف تا هنگام مرگ در فرد اتفاق می افتد. رشد انسان را می توان از جنبه های مختلفی مورد بررسی قرارداد: رشد جسمانی: با تغییرات ایجاد شده در بدن فرد (مانند ماهیچه ها و استخوان ها و دستگاه عصبی و...) و نیز تغییراتی که در چگونگی استفاده فرد از بدن خود (مهارت های حرکتی) رخ می دهد گفته می شود. رشد شخصیتی: در برگزیده درک فرد از خود و تغییراتی است که در هیجانها و اخلاقیات او صورت می پذیرد. رشد اجتماعی: به تغییراتی که در روابط فرد با دیگران صورت می پذیرد اشاره می کند. رشد شناختی: به تغییرات حاصل در اندیشه و شناخت فرد در طول زندگی گفته می شود.

روانشناسی رشد

روانشناسی رشد یا روانشناسی تحولی که در سال های گذشته با عنوان روانشناسی ژنتیک شناخته می شود؛ شاخه ای از علم روانشناسی است که به توصیف و تبیین تغییرات در طول زندگی فرد می پردازد. و از رشته های مختلف زیست شناسی و جامعه شناسی و تعلیم و تربیت و پزشکی کمک می گیرد. اگرچه روانشناسی رشد به تمام مراحل زندگی انسان از تولد تا مرگ می پردازد اما بر کودکی و نوجوانی تاکید دارد.

روانشناسان رشد در پی آن هستند تا چگونگی رشد انسان را در طول زمان تعیین کنند برای تحقق این هدف روانشناسان رشد؛ رفتار افراد را در سنین مختلف با دقت مورد مشاهده قرار می دهند از سوی دیگر روانشناسان رشد به تبیین رشد می پردازند که در آن دو الگوی عمومی و اختصاصی را مدنظر قرار می دهند. سومین هدف روانشناسی رشد این است که حاصل مطالعه توصیفی و تبیینی خود در مورد رشد را در جهت مثبت رشد انسان به کار بگیرد و رشد انسان ها را به حداکثر برساند، این جنبه کاربردی رشد خصوصاً به کودکان و نوجوانانی که به دلایلی دچار نارسایی در رشد شده اند می پردازد. رشد جریانی است که به صورت مراحل پیوسته ظاهر می شود؛ هر مرحله به صورت طرح و سازمان متفاوتی از تکرار جریان های مرحله قبل است. الگوهای قبلی را می توان مقدمه ای دانست که به عنوان جزئی از سطح رشد بعد در می آیند. پس روانشناسی رشد علمی است که جریان تحولات و تغییرات (کمی و کیفی) جسمی، ذهنی، عاطفی و عملکرد فرد را در طول عمر از لحظه تولد (از لحظه انعقاد نطفه) تا هنگام مرگ مطالعه می کند.

خانواده و رشد

خانواده اولین و مهم ترین محیطی است که کودک در آن رشد پیدامی کند. بسیاری از جامعه شناسان و روانشناسان اعتقاد دارند تجاربی که کودک در سال اول زندگی معمولاً کسب می کند در محیط خانواده است. خانواده اولین و مهم ترین محیطی است که کودک در آن از چگونگی روابط اجتماعی آگاه می شود. خانواده ها با توجه به حوزه های فرهنگی که بدان وابسته اند و آرمان فرهنگی که دارند در تربیت فرزندان خود از روش های تربیتی متفاوتی استفاده می کنند که البته هدف تمام شیوه های تربیتی و پرورشی خانواده ها، آماده کردن کودک برای ایفای نقش است که حوزه های فرهنگی حاکم برای آن ها ترسیم نموده اند، کودک باید بتواند در محیط خانواده، استعداد و توانایی اش را پرورش دهد که این کار به وسیله بازی، شرکت در تجارب اعضای خانواده و..... امکان پذیر است. البته والدین هم می توانند با تشویق فرزندان خود و غنی تر ساختن محیط فرهنگی خانواده ها نقش موثری را در این زمینه ایفا نمایند.

رشد و تربیت اسلامی

انسان از دیدگاه اسلام موجودی در حال رشد است که در مراحل زندگی نیز از مراحل و دوره های مشخص عبور می کند. خداوند در قرآن کریم می فرماید: اوست خدایی که شما را از رحم مادر طفلی بیرون می آورد تا آنکه سن رشد و کمال برسید و باز پیر و سالخورده شوید و برخی از شما پیش از سن پیری وفات کنند و یا اجل معین خود تا مگر خدا را تعقل کنید (غافر ۶۷).

در قرآن رشد به دو مرحله قبل و بعد از تولد تقسیم می شود. مرحله قبل از تولد:

به دو قسمت تقسیم می شود: بعد جسمانی و بعد وراثتی. بعد جسمانی: همانا آدمی را از گل خالص آفریدیم و سپس او را نطفه گردانیده، در جای استوار قرار دادیم، آنگاه نطفه را علقه و علقه را مضغه و مضغه را استخوان گردانیدیم سپس بر استخوان ها گوشت پوشانیدیم از آن پس او را به صورت خلقتی دیگر به وجود آوردیم. مومنون (۱۴-۱۲).

بعد دیگر که برنا خود آگاه فرد تاثیر دارد و به وسیله ژن از مادر و پدر به فرد منتقل می شود بعد وراثتی نامیده می شود. پیامبر اکرم (ص) در این باره می فرماید: فرزندان تا رادر رحم مادرانشان تربیت کنید، سوال شد: این چطور ممکن است ای رسول خدا؟ فرمودند: با خوراندن غذای حلال (به مادرانشان) (جنگ مهدوی). خداوند نیز در آیه (۵۱ سوره مومنون) در همین خصوص می فرماید: ای پیامبر از غذاهای پاکیزه و حلال تناول کنید و به نیکو کاری و اعمال صالح پردازید که من به هر آنچه انجام می دهید آگاهم. از این آیه می توان اهمیت استفاده از خوراکی های حلال و دوری از تناول غذاهای حرام را درک کرد. در روایات دیگری نیز از ائمه اطهار (ع) تاکید شده است: غذایی که مادر در دوران بارداری یا شیردهی می خورد علاوه بر آثاری که بر جسم و ظاهر فرزند او می گذارد بر اخلاق او نیز تاثیر گذار است. در اسلام بهترین زمان تربیت کودک نیز قبل از تولد است و جالب است بدانید که دکتر سیلوانوس یکی از برجسته ترین روانشناسان آمریکایی عضو APA بایان اینکه تربیت کودک سالها پیش از تولد آغاز میشود بر این موضوع تاکید کرده است. بهتر است بدانید حالات روحی پدر و مادر در زمان آمیزش و به ویژه حالات مادر در زمان بارداری در شکل گیری حالات روانی جنین موثر است. مرحله رشد بعد از تولد:

در قرآن زندگی انسان بعد از تولد به سه دوره مشخص کودکی، بلوغ، پیری تقسیم شده است. ولی چون دوران مهم رشد و تربیت انسان در سال های کودکی و جوانی است احادیث فراوانی دوران رشد را بعد از تولد تا ۲۱ سالگی تقسیم بندی کرده اند و ویژگی هایی برای رشد و تربیت یادآوری شده اند.

پیامبر اکرم می فرماید: رشد از دیدگاه اسلام ۳ مرحله دارد: کودک در ۷ سالگی اول سید و آقا است و ۷ سالگی دوم روحیه اطاعت و فرمانبرداری دارد و در هفت سالگی سوم وزیر است و مشاور پدر و مادر. همچنین ایشان در حدیثی دیگر می فرماید: فرزند خود را هفت سال آزاد بگذار تا بازی کند و در هفت سال دوم به ترتیب و ادب کردن او اقدام کن و در هفت سال سوم او را مشاور و همراه خود قرار ده (کافی ج ۶ ص ۴۷). بنابراین همان گونه که دیده می شود دوران رشد و تربیت به سه مرحله ۷ ساله تقسیم می شود. شامل دوره سیادت و سروری و دوره فرمانبرداری که دوره یادگیری آداب و تربیت صحیح است و دوره سوم دوره مشورت و همراهی. مهمترین دوره رشد و تربیت از دیدگاه اسلام و اندیشمندان غربی نیز دوره کودکی است.

دوره ۷ ساله اول

در این زمینه با استناد به سخن فروید که دستگاه لذت کودک را در ۱ سالگی دهان فرض کرده است به اهمیت شیر خوردن نوزاد که اثرات روحی و جسمی و روانی زیادی بر فرد در آینده می گذارد می پردازیم. اهمیت این موضوع این روزها با تحقیقات گسترده دانشگاهی نیز ثابت شده است؛ تا آنجا که یک هفته رادر همه جهان برای تبلیغ و تشویق مادران به شیردهی از سمت سازمان های بین المللی به این موضوع اختصاص داده اند. حال آنکه در فرهنگ و دین ما مطالب بسیاری برای اهیت دادن به این موضوع آمده است مانند آیاتی که در قرآن آمده است یا احادیثی که پادشاه های بزرگی هم چون ثواب جهاد در راه خدا را برای مادران شیرده یادآوری کرده اند. دوران شیردهی نقطه ی روشن رابطه میان مادر و کودک است که موجب جلب اعتماد کودک به دنیا و محیط نیز می شود. نقطه ای که آرامش را به جسم و روح مادر و کودک می تواند هدیه دهد. از دوسالگی به بعد حرکت های کودک کم کم بیشتر می شود و میل به بازی همراه با کنجکاوی در او شدت می گیرد. بازی به عنوان عاملی مهم جهت رشد کودک مطرح است در حقیقت بازی تفکر و زندگی اوست. امام صادق (ع) می فرماید: طفل تا ۷ سالگی باید بازی کند. بچه ها از بازی کردن لذت می برند و آن لحظه ها فرصت خوبی برای اظهار احساسات، کنترل عواطف و تخلیه انرژی خود پیدامی کنند. بازی بر رشد عاطفی، اجتماعی و عقلانی کودک تاثیر فراوانی دارد. هنگامی که کودک با برخی مشکلات در بازی روبرو می شود و برای حل شدنش تلاش می کند قدرت او برای رویارویی با مسائل گوناگون آینده را افزایش می دهد. پیامبر اکرم به مسلمانان توصیه می کنند که کسانی که بچه زیر ۷ ساله دارند خود را هماهنگ با آن ها کنند و کارهایی که مطابق میل آنها بازی محسوب می شود انجام دهند. فوایدی که برای بازی گفته شده است بسیار زیاد است ولی ما به بعضی از مهم ترین آن ها در اینجا می پردازیم ۱- تمرکز ۲- هماهنگی چشم و دست ۳- خلاقیت کودک ۴- اعتماد به نفس ۵- تقویت دقت ۶- رشد ذهنی و هوش ۷- سرگرمی و نشاط.

در این دوره کودک علاوه بر بازی کردن و آزاد بودن نیاز به وجود جو حمایتی و عاطفی پدر و مادر نیز دارد که باعث پرورش استعدادها و رشد ایده آل کودک می شود. احادیث زیادی در این مورد وجود دارد که به چندی از آن ها می پردازیم: پیامبر اسلام هر روز صبح بر سر فرزندان و نوه هایش دست (نوازش) می کشیدند.

روزی یکی از شاگردان امام کاظم (ع) به حضرت مرتجع کرده و از کودکش شکایت می کند ولی حضرت به او می فرماید: او را نزن بلکه با او قهر کن ولی نه به مدت طولانی.

همچنین امام صادق (ع) نیز می فرماید که: بدون تردید، خداوند بر سر بنده خود به خاطر شدت محبت به فرزندش رحم می کند.

امام علی (ع) نیز می فرماید: باخشم (تربیت) ممکن نیست.

پیامبر نیز می فرماید: نوزادان خود را به سبب گریه کتک نزنید

ما اگر این گونه به مساله محبت به بچه ها نگاه کنیم نه تنها آنها را مانع پیشرفت خود نمی بینیم بلکه وجود شان را یکی از اصلی ترین عوامل رشد خودمان خواهیم دانست. یکی از مسائل دیگری که باید در دوره ۷ساله اول به آن پرداخته شود اعتماد سازی در کودک است. امیرالمومنین علی (ع) می فرماید: هرگز وعده ای نده که نسبت به انجام آن از خود مطمئن نیستی (غیرالحکم). خداوند متعال نیز در بیان اهمیت وفای به عهد می فرماید: بشر با فضیلت، هر گونه تعهدی که به عهده گرفته به آن وفا می کند. چشم های کوچک و درخشانی که هر شبانه روز حرکات شما را می نگرند و گوش های کوچک و شنوا که مواظب گفتار شما می باشد هر چه از شما می بیند و درک می کند به خاطر خود می سپارد. کودک در آرزوی روزی است که بزرگ شود و کارهایی که شما امروز می کنید او نیز بکند. پس بر خانواده ها واجب است که دقیقاً مواظب خود باشند و بکوشند کردار و گفتار خوبشان به وسیله کودکشان تکرار شود.

دوره ۷ساله دوم:

در بحث گذشته در دیدگاه پیاژه نسبت به رشد اشاره کردیم که دوره ۷ تا ۱۱ سالگی (مرحله عملیات عینی) دوره منطقی شدن و کسب درک نسبت به اتفاقات محیط است. همین طور در دیدگاه اسلام این دوره ۷سال دوم دوره فرمانپذیری و جامعه پذیری کودک است. که باعث می شود مسئولیت خود را در امور به عهده بگیرد و در پذیرش و درک و اجرای فرامین والدین نیز پیشرفت می کند، همچنین به فرامین دینی نیز توجه خواهد داشت.

امیرالمومنین علی (ع) می فرماید: فرزندان خود را به عادت ها و آداب مجبور نکنید؛ زیرا آن ها برای زمانی غیر از زمان شما خلق شده اند (نهج البلاغه گفتار ۲۴۰) با استناد به این فرمایش می توان این موضوع را اثبات کرد که والدین در دوره ۷ساله اول نباید کودکان را تحت فشار نسبت به انجام دستورات یا آیین و سنن قرار دهند بلکه این موارد باید در زمان مخصوص خود در دوره ۷ساله دوم به کودک آموزش داده شود.

جشن ادب:

جشن ادب از جشن های اشاره شده در احادیث و کتب دینی اسلام است که قبل از جشن تکلیف انجام می شود و همین طور موجب تسهیل ورود کودک به دوره ۷ساله دوم یا همان دوره قانون مندی می شود. این جشن در سن ۷سالگی انجام میابد و هدف آن رساندن این پیام به کودک است که او از این پس بزرگ شده است و دیگر کودک آزاد نیست که هر

کاری را انجام دهد بلکه باید ظابطه مند و قائده مند عمل کند در این جشن والدین و اطرافیان کودک را تشویق به انجام وظایف و مسئولیت هایش می کنند در این مرحله کودک به دلیل دارا بودن تفکر منطقی دیگر دلیل نمی خواهد که چرا باید این کار را بکند یا نه و این که آیا الزام است یا نه؟ بلکه او قصد دارد با نوع کار و مسئولیتش آشنا شود. جشن ادب مقدم جشن تکلیف است. زیرا طرحواره ذهن کودک را آماده می کند که در آینده باید نسبت به قوانین دینی و انسانی بی تفاوت نباشد. متأسفانه اگر رشد و تربیت این دوره نادیده گرفته شود موجب ایجاد تعارض هایی در کودک می شود. اگر در ۷ سالگی دوره اول کودک با او بی مهربانی کرده باشیم و باعث ایجاد عدم اعتماد و ایجاد اضطراب در او شویم و همین طور در ۷ یال دوره دوم با بارش از دستورها و قوانین او را تقویت نکرده باشیم و دوره رشدی خود را صحیح و کامل پشت سر نگذاشته باشد نباید انتظار داشته باشیم که در آینده مشکل و تعارضی نداشته باشد. به همین دلیل دوره ۷ ساله دوم کودک رابه دلیل اهمیت و خاص بودن آن دوران ادب نیز می نامیم.

دوره ۷ ساله سوم:

دوره وزارت و مشاوره پدر و مادر است. در این دوره که نوجوان نسبت به شناخت هویت خود گام برمی دارد خانواده و محیط وظیفه حمایت و راهنمایی او را دارند و نباید با او پرخاش کرده و درگیر شوند. طی تحقیقی دانشمندان آمریکایی دریافتند که نواحی مغز نوجوان هنگامی که آن ها از جانب مادرانشان مورد انتقاد قرار می گیرند غیرفعال شده و آن ها به شیوه ای بسیار عاطفی به این انتقادات واکنش نشان می دهند و در تنش بین نوجوانان و والدین، نوجوانان در این میان تقصیر ندارند. درک بهتر واکنش های فرزندان به انتقاد والدین می تواند دیدگاه هایی برای تعدیل کردن اثرات رفتار نوجوان بر روی والدین ارائه دهد این موضوع می تواند به رشد رفتاری فرزندان کمک و بسیاری از موارد از بروز مشاجرات جلوگیری کند.

رقبای تربیتی:

فناوری به سرعت هرچه تمام تر در حال وارد کردن ابزارهای جدید بازندگی ماست که هر کدام از آن ها به تنهایی مشکلات و خطرهای بسیاری را در مسیر تربیت ایجاد می کنند. هر اندازه عوامل منفی و تاثیر گذار بر تربیت فرزندانمان بیشتر می شود؛ نیاز به وقت گذاشتن برای آن ها هم بیشتر می شود. مقصود از وقت گذاشتن برای تربیت فرزندانمان تنها وقتی نیست که به صورت مستقیم به فرزند، اختصاص می یابد؛ بلکه هدف وقت برای مطالعه کتاب های مفید هم بحثی از این وقت است. نباید فراموش کرد که امروز یکی از رقبای تربیتی رسانه است. اینترنت و شبکه های اجتماعی و بازی های رایانه ای نیز بخش قابل توجهی از حضور رسانه در خانواده است.

این رسانه ها به صورت جدی در مسیر تربیت فرزند تاثیر گذاری ویژه و عمیقی دارند. و موجب تغییر طرحواره ذهنی آنها می شوند. همین مساله موجب می شود که ما این ابزارها را به معنای واقعی کلمه یک رقیب تربیتی بدانیم که در صورت غفلت از آن ها گوی سبقت را از والدین خواهند ربود.

علاوه بر مشکلات تربیتی این رقبای تربیتی این رقبا مشکلات جسمی و روحی زیادی نیز بر کودکان و خانواده ها تحمیل می کند. اثر مخرب امواج تلفنی بر مغز کودکان به دلیل در حال رشد بودن ۵ برابر بیشتر است و در آینده خطر اختلالات

ذهنی وجود دارد بچه ها برای زندگی و آینده بهتر بیش از هر چیزی نیاز به خلاقیت، تحرک و تفکر پویا دارند. اندکی فکر کنیم و برای آسوده کردن خیال خودمان به رشد جسمی و روانی و ذهنی کودکانمان آسیب نرسانیم.

نتیجه:

باتوجه به حساسیت موضوع و نقش اساسی آن در زندگی انسان ها، نیاز مبرم است که نظریه هایی باضرب دقت بالا و معتبر و قابل استفاده در این موضوع طراحی و مورد استفاده قرار گیرد. باتلفیق یافته های بشری و آیات الهی و گفتار معصومین می توان جامعه ای ایده آل به وجود آورد البته که در این راه موانع و رقبا زیادی وجود داشته و باید با برنامه ریزی دقیق تاثرات آنها را تا حد امکان خنثی بکنیم. پیشنهاد محقق ایجاد کارگاه هایی باموضوع رشد و خانواده مبتنی بر دین مبین اسلام و منظومه فکری امامین شیعه و فرهنگ غنی ایرانی-اسلامی برای خانواده های ایرانی است، تا بتوان آگاهی آن هارا در مورد این موضوع حساس بالا برد مانند کاری که جوامع توسعه یافته در کشور های خود انجام داده اند و نسبتا موفق شده اند. البته کارهایی مفیدی در سیستم های آموزشی کشورمان ارائه شده است و جای تقدیر و تشکر دارد ولی نباید به این مقدار بسنده کرد.

منابع

BarantIconb. Blog fa.com /post/26
Mot amem.org
Ensani.ir
wikipadia

Resekhoon.net
Danesh name.ir

(و ولفلک ۲۰۰۴ ص ۲۴)

روانشناسی پرورشی نوین دکتر سیف .

روانشناسی ژنتیک ۲ (دکتر محمود منصور - دکتر پریدخت دادستان)

درآمدی برنظام تربیتی اسلام (محمد علی حاجی ده آبادی)

کانال تلگرامی @ ghandaab وابسته به مصاف.

کتاب من دیگرما (حجت الاسلام محسن عباسی ولدی)